

Леанід Лаўрэш

Яшчэ раз пра Ліду Тэадора Нарбута

У апошні час я зноў цалкам пагрузіўся ў аналіз знаходкі ў 1933 г. паселішча на Выгане, паселішча якое ў тым жа годзе вывучалі і кваліфікавалі археолагі Віленскага ўніверсітэта Уладзімір Галубовіч і Хелена Цэгак-Галубовіч (Ph.D.) - інфармацыю пра знаходку паселішча (старой Ліды) ў канцы 2015 г. я знайшоў у старых газетах¹.

Справа ў тым, што пры канцы 1933 г. у Лідзе на Выгане падчас земляных работ на зямлі, якая належала настаўніку М. Міхальчыку, была знойдзена вялікая колькасць чарапкоў, раскіданых на значнай тэрыторыі. Таўшчыня чарапкоў была характэрнай для вырабаў з керамікі старадаўніх часоў. Інжынер, які кіраваў работамі, пераслаў чарапкі ва Управа па кансервацыі (управа, якая займалася аховай помнікаў) у Вільні і прыпыніў работы. Трэба сказаць, што галоўным кансерватарам Віленскага і Наваградскага ваяводстваў у той час і чалавекам, які таксама прычыніўся да знаходкі паселішча, быў Станіслаў Лоранц (Ph.D.).

Аналагічная кераміка была знойдзена таксама і ў іншай частцы Выгана. Абодва месцы знаходзіліся па краях ўчастка Міхальчыка. Была высунута ідэя, што на гэтым месцы знаходзілася гарадзішча ці паселішча. Пасля чаго лідскі стараста Багаткоўскі выклікаў у Ліду асістэнтку кафедры археалогіі Віленскага ўніверсітэта др. Хелену Цэгак (якая хутка стане вельмі вядомым і аўтарытэтным археолагам). З прыездам навукоўцаў плошча раскопак была пашырана і знойдзены новыя керамічныя чарапкі. Чарапкі мелі "славянскі стужкавы арнамент, які адносілі да племянных груп, што ішлі з усходу". Др Цэгак выказала здагадку, што з XI па XIII ст. тут магло існаваць славянскае паселішча. У Лідзе др. Хелена Цэгак знаходзілася разам са сваім будучым мужам і вядомым археолагам Уладзімірам Галубовічам, які і напісаў два газетныя артыкулы пра паселішча: "Знаходка старажытных слядоў чалавека ў Лідзе" і "Падарожжа ў невядомае"².

У сваім другім артыкуле Галубовіч канстатаваў: "Можна ўжо рабіць высновы. Некалі ў акрэсе часу ад XI да XIII ст. існавала на гэтым узвышшы славянскае паселішча. Сляды яго сёння цалкам знішчаны. Чаму славянскае? Чарапы посуду маюць славянскі палоскавы (пасьмавы) арнамент, характэрны для племянных груп, якія ішлі з усходу. Лідскі стараста Багаткоўскі зрабіў вялікую паслугу навуцы. На археалагічнай карце ... з'явіцца новы знак, які паказвае, што на тэрыторыі Выгана знойдзены сляды побыту славян у раннегістарычную

эпоху ў нашым краі".

З гэтага можна зрабіць выснову, што знойдзенае на Выгане паселішча - гэта і ёсць Ліда, пра якую пісаў Нарбут, Ліда, заснаваная ў 1180 г.

Працяглы час лічылася што старая Ліда знаходзіцца пад нашым замкам, так жа лічыў і сам Уладзімір Галубовіч. І толькі, калі да меркаванага юбілею горада ў 1980 г. археолагі не знайшлі старой Ліды ні пад замкам ні каля яго, было прынята дзіўнае і нічым не абгрунтаванае рашэнне значна амаладзіць Ліду. Таму знаходка старой Ліды на тэрыторыі нашага горада, амаль што ў самым цэнтры, мае для нас, лідзян, першачарговае значэнне. Каб мы мелі карту горада 1930-х гг. з абазначэннем участкаў, дык не было б праблем з вызначэннем канкрэтнага месца знаходжання старой Ліды. Але за шмат гадоў такая карта нідзе не "засвяцілася" і, верагодна, калі яна і існавала, дык у свой час была знішчана ці недзе надзейна схавана ў архівах.

Чаму знаходка ў Лідзе, падобна, усё ж не надта цікавіла сям'ю віленскіх даследчыкаў-археолагаў? Адказ можна знайсці ў артыкуле др. Хелены Цэгак, які яна надрукавала ў 1937 г. у віленскай газеце "Слова". У артыкуле др. Цэгак зазначыла, што археалагічнае вывучэнне нашага края яшчэ толькі пачынаецца, і акрамя іншага, паведаміла пра знаходку вельмі цікавай групы пасяленняў, як напрыклад: "Браслаўскае гарадзішча, якое ляжыць на вузкім перашыўку паміж азёрамі і з'яўлялася цэнтральным пунктам, які з усходу засланяўся абарончым бар'ерам з трох меншых гарадзішчаў а, з захаду адным адкрытым гарадзішчам. Такая група гарадзішчаў стварае пэўны абарончы комплекс. Аналагічныя абарончыя комплексы можа вывіць толькі працяглае, метадычнае і комплекснае вывучэнне". А ў 1938 г. др. Цэгак павінна была пачаць даследаваць неверагодную знаходку - старажытнабеларускае паселішча ў Давыд-Гарадку, якое яна назвала "Пампеямі Палесса". Таму зразумела, што на фоне такіх грандыёзных знаходак і вялікіх планаў знаходка невялікага паселішча ў Лідзе не магла выклікаць першачарговую цікавасць археолагаў, тым больш, што яны мелі ўпэўненасць знайсці сапраўдную старую Ліду пад замкам.

Пасля васьмігадовай паўзы я зноў пачаў росшуку ў сваіх базах дадзеных, якія назбіраліся за шмат гадоў даследчай працы.

І "Мар'ян Міхальчык" знайшоўся! Адразу заўважу, што у двух артыкулах "Кур'ера Віленскага" прозвішча гас-

¹ Першую інфармацыю пра знаходку гл.: Суднік Станіслаў. Як два разы старажытную Ліду адкрывалі // Наша Слова. № 15 (1270), 13 красавіка 2016.

² Лаўрэш Л. Л. Шэпт пажоўклых старонак. Лідчына ў люстэрку прэсы. 1900-1939 гг. Гродна, 2017. С. 219-220.

падара зямлі падаецца трошкі па-рознаму, як М. Міхальчык (Michalczyk) і М. Міхальчак (Michalczak), другі варыянт прозвішча "Міхальчак" сустракаецца ў Польшчы, але цалкам не пасуе прозвішчам нашага краю.

Неабходная і вельмі важная інфармацыя знайшлася

Abramowicz — Polczyński Lida

owa, Su- alska 64	2 62	„Lidzianka“, S-ka autobusowa, Zam- kowa 4/7
W., Su- alska 65	2 63	Lokalny Kom. Funduszu Pracy pow. Lidzkiego, Mackiewiczza 11
12	1 77	„Łódzka Manufaktura w Lidzie“, Suwalska 19
wna Ja- nego 15	1 73	Magazyn Spółdzielni Rolniczej, Ko- lejowa
ygmont, alska 77	2	Majer Stanisław, pisarz hipoteczny, Suwalska 74
alska 45	1 03	Melup Salomon, prezes, m., 3 Maja 46 (patrz pod Przemysł Gumo- wy „Ardal“)
Włodzi- Maja 32	40	„Metal“, Sp. firm., skład żelaza, Mackiewiczza 22
Stefan, olna 54	— (dod.)	biuro
, Suwal- 86 m 3	✓ 1 71	Michalczyk Marian, 11 Listopada 2 —
ksander	2 02	Michalczyk Marian, 11 Listopada 2 —
alska 58		Muchniewski Wacław, kier. szkoły powszechnej nr 1, Szkolna 60
omuaid, kicgo 9		

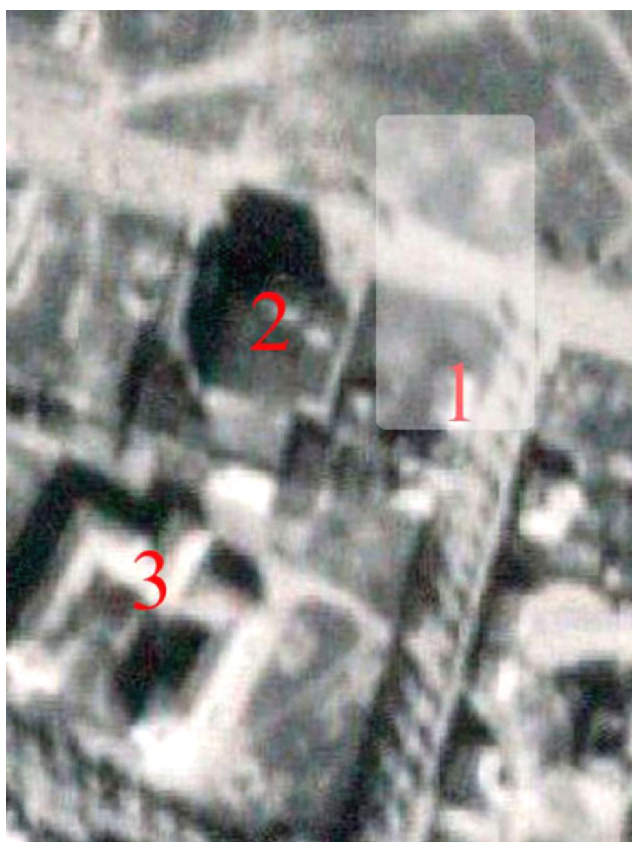
Старонка з тэлефоннай кнігі 1939 г. з інфармацыяй пра Міхальчыка

ў тэлефонным даведніку 1939 г., у якім маецца наступны радок: "[тэлефон №] 171 - Міхальчык Мар'ян, 11-га Лістапада, 2." ("171 - Michalczyk Marian, 11 listopada, 2."). Тагачасная вуліца 11-га лістапада сёння мае назву 7-га лістапада.

Вядома, што суседні з домам № 2, вялікі дом павятовага доктара Вітольда Стасевіча значыўся пад № 4 па той жа самай вуліцы, пра што пісала дачка доктара, с. п. прафесар Ірэна Стасевіч. Участак у Лідзе Стасевічы набылі недзе ў 1933-34 гг.: "Бацькоўскі дом у Лідзе, на вуліцы 11 лістапада, 4. ... Дом стаяў на невялікім узгорку і складаўся з дзвюх частак ... Доўгі, высокі плот аддзяляў ад нашага саду-агароду вельмі вялікі ўчастак, які цягнуўся ўздоўж усёй вуліцы 11-га лістапада і заканчваўся ажно на вуліцы Школьнай (сучасная Кірава, зараз гэта тэрыторыя школы № 1 - Л. Л.). ... Каля нашага дома паўстала ў канцы трыццатых гадоў ХХ стагоддзя прыгожая сучасная пошта пры вуліцы Міцкевіча ... У часы маіх бацькоў на гэтым месцы быў так званы Выган. Частка тэрыторыі займалі кучы пяску, напэўна як матэрыял для будучых будынкаў, на нізэйшым, гладкім участку зімой тут быў натуральны каток".

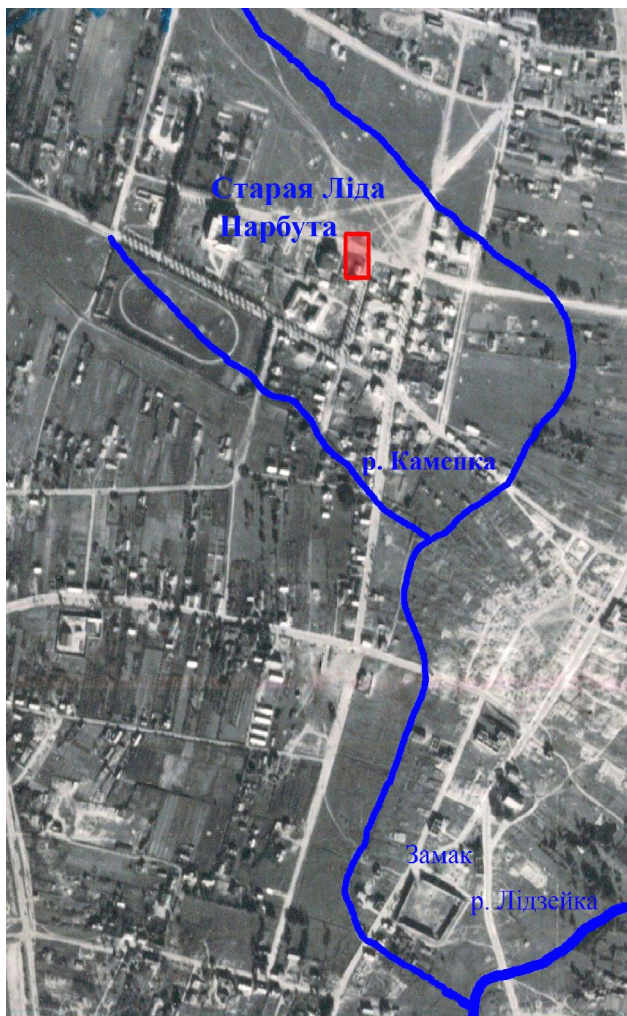
З гэтага тэксту, адразу заўважаю, дзве рэчы:

- дом Стасевіча стаяў на ўзвышшы, і таму не дарма дом Міхальчыка знаходзіцца на самай мяжы з участкам

"Ліда Нарбута" на аэрафотаздымку красавіка 1944 г. і сучасным здымку з гугль-карты.

1 - Дом Мар'яна Міхальчыка № 2 на вуліцы 11-га Лістапада (7-га Лістапада), 2 - Лідская пошта на вуліцы Міцкевіча, 3 - Школы № 1 і № 2, сучасная школа № 1.

Водная сістэма г. Ліды, прамалаяваная на аэрафотаздымку красавіка 1944 г., месцазнаходжанне "Ліды Нарбута" і лідскага замка.

Стасевічаў - на адносна высокім месцы. Паселішча магло месціцца толькі на сухой пляцоўцы.

- доктар Стасевіч меў вельмі вялікі ўчастак гарадской зямлі, непараўнальны з сучасным участкам пад домам № 2 па вуліцы 7-га Лістапада.

Дом № 2 выходзіў проста на вуліцу Міцкевіча, якая ў сучасным выглядзе з'явілася толькі пасля адкрыцця пошты. Мар'ян Міхальчык прыкладна да 1939 г. пабудаваў свой невялікі дом (памерам, каля 10 x 6 м), бо вядома, што будынак гмаху пошты ўжо ў кастрычніку 1937 г. быў пабудаваны "пад дах" і маецца газетны здымак, дзе гмах пошты ўжо стаіць, вуліцы Міцкевіча на ўсход ад пошты яшчэ няма і двое рабочых, падобна, робяць на ёй ходнікі, яшчэ няма на здымку і дома Міхальчыка. Але ў 1939 г. у доме Міхальчыка ўжо меўся тэлефон і сам дом добра бачны на аэрафотаздымку красавіка 1944 г. Гэты дом стаіць і зараз і нават захваў свой ранейшы № 2, толькі вуліца мае назву 7-га Лістапада.

Участак доктара Стасевіч быў значны большым,

чым сучасны участак пад домам Міхальчыка і магчыма частка ўчастка Міхальчыка была адкуплена гарадскімі ўладамі пад вуліцу Міцкевіча, якая пасля пачатку працы пошты, лічылася самай прыгожай у горадзе. Вядома, што гарадскія ўлады да моманту адкрыцця новай пошты сур'ёзна рыхтавалі вуліцу Міцкевіча, напрыклад у жніўні 1938 г. прэса пісала: "Вуліца Адама Міцкевіча. Запраектаваная ў свой час на Выгане вул. Адама Міцкевіча дачакалася ўладкавання і цвёрдага дарожнага пакрыцця. Забрукоўка вуліцы ідзе ў паскораным тэмпе з-за хуткага заканчэння будоўлі і адкрыцця новай гарадской пошты". І ўжо ў кастрычніку 1938 г. паведамляецца, што ў нашым горадзе гэта "самая прыгожая вуліца. ... Вуліца ўпарадкавана на ўзор цэнтральных вуліц горада, перад гмахам пошты нават заасфальтавана, што з'яўляецца абсалютнай навінкай для Ліды. Ходнікі вельмі шырокія і з прыгожымі газонамі. Вуліца Адама Міцкевіча ў Лідзе сваім выглядам можа канкураваць з лепшымі вуліцамі Вільні".

Улічваючы, што ўчастак дома № 2 Міхальчыка, магчыма зараз часткова знаходзіцца пад вуліцай Міцкевіча і на тэрыторыі сучаснага парка, а таксама тое, што археолагамі "была знойдзена вялікая колькасць чарапкоў, раскіданых на значнай тэрыторыі ... чарапкі таксама былі знойдзены ў іншай частцы Выгана", і "з прыездам археолага плошча раскопак была пашырана" ў бок Выгана, дык старая Ліда, верагодна, павінна займаць тэрыторыю сучаснага дома № 2 па вуліцы 7-га лістапада і паўдзённую частку парка насупраць гэтага дома.

Як па мне, дык гэта і сёння самая прыгожая частка нашага горада.

Цяжка ўявіць, каб у горадзе з насельніцтвам каля 15 000 жыхароў адначасова на Выгане купілі ўчасткі пад свае дамы два розных М. Міхальчыкі, тым больш, што прыватныя дамы на Выгане ў той час будаваліся толькі па вуліцы 11-га лістапада. Як чалавек, які ў курсе вышэйшай матэматыкі вывучаў і тэорыю верагоднасцяў, лічу, што гэта цалкам немагчыма, і таму верагоднасць знаходкі месцазнаходжання "Ліды Нарбута" можна ацаніць амаль што ў 100 %.

Мы не маем спісаў настаўнікаў нашага горада і Міхальчык, здаецца, не згадваецца ва ўспамінах тагачасных вучняў. Каб ён быў выкладчыкам суседняй дзяржаўнай гімназіі, дык, верагодна, Уладзімір Галубовіч назваў бы яго "прафесарам гімназіі" - менавіта так называліся выкладчыкі гімназіі ў той час. Таму можна выказаць гіпотэзу, што Мар'ян Міхальчык выкладаў у суседніх 1-й ці 2-й сямігадовых школах - зараз гэта школа № 1, якая стаіць каля яго дома.

Пра Міхальчыка ўдалося знайсці наступную інфармацыю. 29 ліпеня 1935 г. Мар'ян Міхальчык у Лідзе ажаніўся з Мартай Марыяй Гуз, якая паходзіла з этнічнай Польшчы. 18 кастрычніка 1939 г. у Лідзе ў сужэнства Міхальчыкаў нарадзіўся сын Уладзіслаў. Падчас Другой сусветнай вайны сям'я ўцякла ў Кракаў, дзе жыла да сваёй

Здымак з газеты 1938 г., будынак пошты ўжо стаіць а дома Міхальчыка яшчэ няма

эміграцыі ў снежні 1957 г. у горад Луіс, штат Місуры, ЗША. Як бачым, Мар'ян Міхальчык менш чым за два гады да вяселля купіў участак зямлі, яшчэ праз 3 гады стаў домаўладальнікам, і яго сын нарадзіўся ўжо ў сваёй, бацькоўскай хаце. Па-сапраўднаму адказны быў мужчына.

Некалькі словаў, пра тое што такое Выган. Практычна любы беларускі горад у старыя часы меў так званую "Ферму" - месца дзе гараджане мелі свае гароды, і "Выган" - месца дзе гараджане пасвілі сваю жывёлу. Ферма ў нас знаходзілася прыкладна на месцы гарадскога рынку і сучаснай школы № 11 і пачала забудоўвацца

жылымі дамамі недзе з канца XIX ст., а Выган, які на пачатку XX ст. пачынаўся амаль што ад вуліцы Віленскай (зараз - Савецкая), цягнуўся на захад да чыгункі і ўключаў у сябе сучасны стадыён, парк і тэрыторыю бальніцы, да сярэдзіны 1930-х гг. у выніку землеўпарадкавання пачаў выглядаць так, як ён выглядаў на маёй памяці ў 1970-я гады, калі ўся тэрыторыя былога Выгана была забудавана, у гарадскім парку высаджаны дрэвы, і ўсё яшчэ цякла рэчка Каменка.

Зямлю на Выгане павінны былі пачаць прадаваць яшчэ да Першай сусветнай вайны, і на карце горада 1914 г. тут ужо пазначаны будучыя вуліцы. Газета "Лідскае Слова" пісала ў 1913 г.: "Ужо некалькі гадоў кажуць

Дом № 2 на вуліцы 7-га Лістапада, дом № 4 і гарадская пошта, ліпень 2023 г.

Указальнік на ўездзе ў г. Ліда ў 1970-я гг. (здымак з Інтэрнэту)

пра тое, што Выган падзелены на ўчасткі, якія будуць прадаваць з гандляў. Але гэтага не робіцца". І яшчэ ў 1909 г. гарадскому старасце было даручана забрукаваць Школьную вуліцу (зараз - Кірава) да Выгана.

Участкі зямлі на Выгане ў той час не маглі быць вельмі дарагімі, бо лідзяне яшчэ ў 1928 г. пісалі пра "дрэнны балотны мікраклімат на Выгане" і нават лідскія чыноўнікі высокага рангу, якія кіравалі горадам і паветам і жылі ў калоніі дзяржаўных дамоў на Выгане (на супраць тагачаснай гімназіі імя Караля Хадкевіча), таксама лічылі гэтае месца дрэнным для здароўя.

Галубовіч у 1933 г. напісаў: "Выган - тэрыторыя, на якую Ліда вядзе экспансію ўжо некалькі гадоў, запаўняючы яе зграбнымі мураванымі дамкамі. ... Выган - узвышша, да нядаўняга часу аточанае гразкім балотам, а цяпер перарэзанае сухімі вуліцамі. Ужо амаль увесь перакапаны ...".

З прыкладзенага аэрафотаздымка 1944 г., на якім я прамаляваў водную сістэму нашага горада, добра бачна, што наш замак Гедыміна стаіць на зліцці рэк Лідзейкі і Каменкі, а старая Ліда месцілася сярод двух рукавоў рэчкі Каменкі - у абодвух выпадках паселішча і замак добра засланяліся ад нападнікаў рэкамі і дрыгвой. Пэўна, замак быў перанесены прыкладна на 1 км на поўдзень (у такое ж самае балоцістае месца зліцця Лідзейкі і Каменкі) з-за адсутнасці адпаведнага па памерах пляца, неабходнага для будаўніцтва вялікага мураванага замка ў старой Лідзе паміж рукавамі Каменкі.

Было б чудам, каб у глыбіні зямлі на вызначанай тэрыторыі "Ліды Нарбута" яшчэ заставаліся нейкія археалагічныя артэфакты, але пасля знаходкі дакладнага месца старога беларускага паселішча, тут трэба было б усталяваць памятны знак, ролю якога зараз выконвае вядомы ўсім лідзянам знак "Я люблю Ліду", які стаіць прыкладна на паўночнай мяжы былога гістарычнага паселішча.

І трэба думаць пра вяртанне законнай даты заснавання нашага горада ў 1180 г., даты, якая, дарэчы, так і засталася ў большасці сучасных сусветных энцыклапедыяў.

Да 221 года з дня нараджэння Ігната Дамейкі 31 ліпеня 2023 года

Яшчэ адну займальную экскурсію падчас летніх канікул здзейснілі навучэнцы 10 класа 11 лідскай школы па сваёй малой радзіме. На гэты раз паездка прайшла па пазнавальным маршруце. Школьнікі наведалі два населеныя пункты Лідскага раёна, гісторыя якіх цесна звязана з жыццём і дзейнасцю чалавека, чыё імя вядома ва ўсім свеце - Ігнат Дамейка.

Першым аб'ектам наведвання стаў гістарычна-краязнаўчы музей "Час. Падзеі. Людзі" Крупаўскай сярэдняй школы. Школьны музей дзейнічае ўжо на працягу 40 гадоў, мае багатую гісторыю і напоўнены незвычайнымі экспанатамі, якім могуць пазаздросціць іншыя музеі. Дакладная дата адкрыцця музея - 7 мая 1983 года. Выставачныя залы музея ўключаюць экспазіцыі, прысвечаныя гісторыі краю, школы, падзеям Вялікай Айчыннай вайны, сялянскаму побыту. Але візітнай карткай музея з'яўляецца экспазіцыя "Ігнат Дамейка - вучоны, гуманіст, патрыёт".

Экскурсаводам юных краязнаўцаў стаў кіраўнік музея Іван Барысавіч Гівойна.

Школьнікі даведліся пра гісторыю вёскі Крупава, пачулі імёны землякоў, якія пакінулі след у гісторыі не толькі нашага краю, але і за межамі краіны. І, вядома ж, пазнаёміліся з жыццём і лёсам знакамітага вучонага, мінеролага, геолога, даследчыка Ігната Дамейка.

